



Samen op (onder)zoek

Participatieve methodieken voor geëngageerde
onderzoekers en praktijkwerkers

Liesbeth De Donder - Lieselot Degraeve
Bas Dikmans - Silke Marynissen



COLOFON

Samen op (onder)zoek: participatieve methodieken voor geëngageerde onderzoekers en praktijkwerkers

Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen (redactie)

Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Educatiewetenschappen

Brussel

ISBN 9789077130162

Eerste versie

@ 2025 Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder duidelijke bronvermelding. Overname van tekst is toegestaan mits de oorspronkelijke auteur(s) en titel expliciet worden vermeld, zowel van het boek als van het betreffende hoofdstuk. Het is niet toegestaan de inhoud te wijzigen of voor commerciële doeleinden te gebruiken zonder schriftelijke toestemming van de auteur(s).

Vormgeving: Lieselot Degraeve

Illustraties: Zoë Claessens

www.samenoponderzoek.be

Licentie

Samen op (onder)zoek: participatieve methodieken voor geëngageerde onderzoekers en praktijkwerkers © 2025 by Liesbeth De Donder, Lieselot Degraeve, Bas Dikmans, Silke Marynissen is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

WETENSCHAPSFILOSOFISCHE GRONDSLAGEN VAN SOCIAAL ONDERZOEK: DRIE PARADIGMA'S, DRIE ONDERZOEKSBENADERINGEN

LIESBETH DE DONDER

Stel je voor dat je een bril opzet waarmee je de samenleving bekijkt. Wat je ziet, hangt helemaal af van de bril die je draagt. Kijk je met een bril die alleen feiten en cijfers toelaat? Of met een bril die zoekt naar hoe mensen de wereld om zich heen ervaren? Of kies je een bril waarmee je wil ontdekken hoe de wereld oneerlijk verdeeld is, en hoe dat anders kan? Als je sociaal onderzoek wil doen, is het cruciaal om eerst stil te staan bij de vragen: 'Hoe kijk ik naar de wereld? Wat betekent dat voor mijn manier van onderzoek doen?'

In dit hoofdstuk maken we kennis met drie klassieke benaderingen die je als onderzoeker kan kiezen: de empirisch-analytische (of positivistische) benadering, de interpretatieve benadering, en de kritisch-emancipatorische benadering. Deze drie stromingen verschillen niet zomaar in stijl of voorkeur, maar vertrekken elk van een andere kijk op de werkelijkheid (ontologie), kennis (epistemologie) en hoe je onderzoek aanpakt (methodologie). Ze leiden tot andere keuzes in je onderzoek: welke vragen je stelt, welke methodes je gebruikt, en welke rol jij als onderzoeker speelt. In dit hoofdstuk leggen we elk van deze paradigma's helder en stap voor stap uit. Het helpt om te begrijpen waarom mensen op verschillende manieren onderzoek doen en waarbinnen participatief actieonderzoek zich bevindt.

- 1 INLEIDING EN OVERZICHT**
- 2 EMPIRISCH-ANALYTISCHE BENADERING**
- 3 INTERPRETATIEVE BENADERING**
- 4 KRITISCH-EMANCIPATORISCHE BENADERING**

1. INLEIDING EN OVERZICHT

Om te begrijpen wat participatief actieonderzoek inhoudt, moeten we de drie belangrijkste traditionele onderzoeksparadigma's in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek beschrijven: de empirisch-analytische of de positivistische benadering, de interpretatieve, en de kritisch-emancipatorische stroming. Elk paradigma is gestoeld op verschillende ontologische, epistemologische en methodologische denkkaders. Als onderzoeker zal je steeds een duidelijke keuze moeten maken, want die keuze geeft aanleiding tot andere methodes voor onderzoeksdesign, dataverzameling en analysestrategieën.

Tabel 1 geeft een overzicht van de drie klassieke onderzoeksparadigma's die we kennen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek¹. De vraag die centraal staat is hoe de (sociale) werkelijkheid op een adequate wijze gekend kan worden. Elk paradigma geeft daarop een ander antwoord. Elk paradigma vertrekt ook vanuit andere kaders, zowel ontologisch (de visie op de wereld waar de onderzoeker van vertrekt) als epistemologisch (de wijze waarop men kennis kan genereren).

	Empirisch-analytische of positivistische benadering	Interpretatieve benadering	Kritisch-emancipatorische benadering
Ontologie	Wereld is één objectieve realiteit	Wereld is complex en voortdurend in beweging	De wereld is ongelijk en niet waardevrij
Doel	Verklaren	Begrijpen	Veranderen
Epistemologie	Objectivisme Essentialisme	Constructivisme	Kritisch realisme
Onderzoeksmethode	Kwantitatief (bijvoorbeeld survey, experimenten)	Kwalitatief (bijvoorbeeld interviews, focusgroepen)	Participatief actieonderzoek
Rol onderzoeker	Onderzoeker is buitenstaander, objectief	Onderzoeker kan zich inleven en is betrokken bij de onderzoeksgroep	De onderzoeker is actief betrokken, subjectief en kiest partij

Tabel 1. Overzicht van drie klassieke onderzoeksparadigma's

Begrippen:

Ontologie = van welk visie op de wereld vertrekt de onderzoeker?

Doel = doel van het onderzoek: wat beoogt de onderzoeker met het onderzoek?

Epistemologie = wijze waarop men kennis kan genereren

Onderzoeksmethode = de concretere onderzoeksaanpak: hoe zal de onderzoeker juist onderzoeken?

Rol van de onderzoeker = welke rol neemt de onderzoeker?

In wat volgt lichten we de drie onderzoeksparadigma's toe.

¹ Naast deze drie klassieke stromingen zijn er nog andere benaderingen. Daarvoor verwijzen we naar boeken zoals De Boer & Smaling (2011), Mortelmans (2007), Baarda et al. (2016), boeken waar wij ook grotendeels schatplichtig aan zijn om dit hoofdstuk vorm te geven. Naar specifieke toevoegingen wordt steeds expliciet gerefereerd.

2. EMPIRISCH-ANALYTISCHE BENADERING

De **empirisch-analytische benadering** wordt gezien als het oudste, meest dominante paradigma in de natuurwetenschappen, maar is ook zeer populair in bijvoorbeeld economie en psychologie. Ze vertrekt van het ontologische idee dat de wereld één objectieve realiteit is en niet beïnvloed wordt door het subject. De empirisch-analytische benadering gaat er dus van uit dat de realiteit objectief kan gevat worden, en dat de essentie ervan kan gekend en beschreven worden. Door mensen en situaties te observeren, kunnen we algemeen geldende, vaststaande conclusies trekken. Het doel van onderzoek is dan ook om te verklaren², en vooral om op zoek te gaan naar causale verklaringen. Volgens dit paradigma zijn er dingen die hetzelfde zijn en die werken. Als we kunnen zien dat bepaalde acties steeds dezelfde gevolgen hebben, worden ze voorspelbaar. Onderzoekers gaan zo op zoek naar patronen in data om de werkelijkheid te kunnen verklaren en te voorspellen.

Empirisch-analytisch onderzoek gebruikt vaak kwantitatieve onderzoeksmethoden. Dergelijk onderzoek verzamelt cijfers en genereert statistieken door bijvoorbeeld grootschalig survey-onderzoek met behulp van vragenlijsten of door experimenten uit te voeren. Door fenomenen nauwkeurig te meten, verkrijgen we cijfermatig inzicht. Empirisch-analytisch onderzoek geeft veelal antwoorden op vragen die in termen van hoeveelheid kunnen worden uitgedrukt, bijvoorbeeld: 'Hoeveel personen in detentie volgen educatie in de gevangenis? Hoeveel jongeren verlaten de middelbare school zonder diploma? Hoe vaak doen ouderen vrijwilligerswerk?' Daarnaast geeft het inzicht in karakteristieken, bijvoorbeeld: 'Welke personen in detentie volgen geen educatie in de gevangenis? Hebben jongeren die in de stad wonen meer kans om de middelbare school te verlaten zonder diploma?' Empirisch-analytisch onderzoek is deductief van aard. Er heerst een top-downlogica: de onderzoeker vertrekt vanuit de theorie en wil die toetsen. De doelstelling van kwantitatief onderzoek is om theorieën of hypothesen te toetsen, en om door middel van empirische generalisaties verklaringsmodellen te ontwikkelen.

De onderzoeker is een buitenstaander, volledig neutraal, en is geen onderwerp van het onderzoek. Empirisch-analytisch onderzoek wordt vaak reductionistisch genoemd omdat het complexe entiteiten wil begrijpen door een analyse van de onderdelen. Daarom is de onderzoeker 'slechts' een spin in het web. Die is erop gericht een klein deel van de grote puzzel te maken.

Sinds de jaren 60 van de 20e eeuw kwamen er kritieken op deze benadering, wat leidde tot een sterkere erkenning van de interpretatieve en kritisch-emancipatorische paradigma's. Belangrijke kritieken zijn: naïef realisme (het misplaatste geloof dat de realiteit precies zo is zoals we haar waarnemen), het negeren van de menselijke subjectiviteit, en het idee dat de realiteit direct kenbaar is, wat maakt dat ze voorspelbaar en controleerbaar zou zijn, en dus manipuleerbaar. Dumolyn (2004, p. 138) stelt zelfs dat een dergelijke vorm van 'sciëntistisch vooruitgangsgeloof onrechtstreeks onder meer geleid heeft tot de welgekende totalitaire ontsporingen van Auschwitz, de Goelag-archipel en Hiroshima-Nagasaki, of tot een nakende milieucatas-trofe waarvan de gevolgen nog niet goed in te schatten zijn'. Waar sommige filosofen en onderzoekers zowat alle basisveronderstellingen van het empirisch-analytische paradigma onderuithalen (Gijselinckx, 2002), zijn anderen niet zo radicaal en wensen ze er 'de scherpe kantjes af te vijlen'. Er blijven vele empirisch georiënteerde sociale wetenschappers, die rekening houden met de geleverde kritieken en die vooral enkele noties als *causaliteit*, *universaliteit*, *wetten* en *mechanismen* herdefiniëren.

² De Duitse filosoof Wilhelm Dilthey gebruikte de tegenstelling 'verklaren – begrijpen' of 'Erklären – Verstehen' reeds eind 19e eeuw.

3. INTERPRETATIEVE BENADERING

De **interpretatieve benadering** staat bijna diametraal tegenover de empirisch-analytische stroming omdat het ontologisch uitgangspunt ook volledig tegenovergesteld is. Waar de empirisch-analytische stroming stelt dat de wereld één objectieve realiteit is, stelt de interpretatieve benadering dat die objectieve realiteit helemaal niet bestaat. De wereld is volgens deze stroming bijzonder complex en voortdurend in beweging. 'De' werkelijkheid bestaat niet, enkel de ervaren werkelijkheid bestaat. De werkelijkheid zoals de onderzoeker die waarneemt of ervaart, verschilt van de waarnemingen en ervaringen van de onderzoeksdeelnemers. De interpretatieve benadering vertrekt van het constructivisme, dat stelt dat mensen zelf actief hun waarneming van de werkelijkheid construeren. Al onze waarnemingen zijn gekleurd door onze eigen ervaringen, opvoeding, relaties en cultuur. Die waarnemingen en geconstrueerde werkelijkheden beïnvloeden hoe mensen handelen.

Taal speelt een belangrijke rol in de constructie van die eigen werkelijkheid. Taal is niet gewoon een instrument waarmee mensen hun werkelijkheid beschrijven, maar ook iets waarmee ze hun werkelijkheid bouwen. Taal is bovendien een communicatiemiddel waarmee mensen hun constructie van de werkelijkheid met anderen delen. Daarom is kwalitatief onderzoek zo belangrijk in de interpretatieve benadering. Kwalitatief onderzoek verkent houdingen, gedrag en ervaringen door middel van methoden zoals individuele interviews of focusgroepen. Kwalitatief onderzoek richt zich niet op kwantiteiten zoals hoeveelheid, omvang en frequentie, maar eerder op kwalitatieve gegevens zoals de beleving, ervaring en waardering van bepaalde zaken. Door gesprekken met de respondenten en door de analyse van hun taal willen we hen begrijpen in hun historische en sociale context. Onderzoek is vooral inductief. We willen geen top-downtheorieën aftoetsen, maar eerder bottom-uptheorieën bouwen op basis van specifieke waarnemingen. Theorie zit als het ware gegrond in de data (in het Engels *grounded theory* genoemd, Mortelmans, 2007).

Het begrijpen wordt ook vaak in verband gebracht met de hermeneutiek. Omdat dit zo belangrijk is, spreken sommigen (o.a. Mortelmans, 2007) zelfs van de hermeneutisch-interpretatieve stroming. Hermeneutiek gaat in essentie over de studie van de interpretatie van teksten. Hermeneutische onderzoeksmethoden zijn bijvoorbeeld discoursanalyse, conversatieanalyse en narratief onderzoek. Die methoden vinden we vaak terug in de interpretatieve stroming. Wat iemand zegt, de letterlijke woorden, is niet altijd wat die wil zeggen. We moeten trachten te begrijpen wat, waarom en hoe iemand iets zegt en het verborgene onverborgen maken, zo stelde ook de filosoof Martin Heidegger. Het belang van taal, de gevoeligheid van taal en de construerende kracht van taal werden ook eind jaren 60 benadrukt door de *linguistic turn*, onder invloed van filosoof Ludwig Wittgenstein.

Naast de hermeneutiek is de fenomenologie een belangrijk concept in de interpretatieve stroming. 'De waarde van fenomenologie is dat zij nadruk legt op hoe de mens de wereld ervaart: hoe de patiënt de ziekte ervaart, hoe de onderwijzer de pedagogische ontmoeting ervaart, hoe een student de mislukking ervaart om een wiskundig probleem op te lossen, hoe een persoon verdriet ervaart, enzovoort. Elke geleefde ervaring (fenomeen) kan een onderwerp zijn voor fenomenologisch onderzoek. De fenomenologische houding draagt ertoe bij dat we reflectief aandacht houden voor de manieren waarop mensen de wereld ervaren' (van Manen, 2005, p. 31).

Als onderzoeker ben je je ervan bewust dat je niet puur objectief kan zijn, zoals gesteld in de empirisch-analytische benadering, en dat hoeft ook niet de betrachting te zijn. De onderzoeker erkent zijn eigen

onvermijdelijke subjectiviteit en leeft zich eerder in in het onderzoeksonderwerp en de onderzoeksgroep in plaats van een neutrale observator te zijn. In plaats van aan de zijlijn, staat deze onderzoeker in de onderzoekscontext. Het constructivisme maakt ons als onderzoeker bewust van ons eigen perspectief, dat slechts één van de vele mogelijke is. Ieder heeft als het ware een eigen bril, of zelfs meerdere brillen. Als onderzoeker moet je dan ook bewust zijn van je eigen bril, van je eigen ideeën, en hoe die de onderzoeksresultaten kunnen beïnvloeden.

4. KRITISCH-EMANCIPATORISCHE BENADERING

De derde traditionele stroming is de **kritisch-emancipatorische**, die vertrekt van het ontologische idee dat de wereld ongelijk en niet waardenvrij is. Deze stroming beoogt enerzijds een middenweg te vinden tussen het empirisch-analytische en de interpretatieve benadering, maar anderzijds wil het ook een stap verder gaan, of zelfs tien stappen verder. Het erkent dat mensen *expressive agents* zijn en zelf duiding geven aan hun realiteit, maar het zal deze subjectieve ervaring steeds bekijken binnen een context, structuur of geschiedenis. Mensen hebben steeds een bepaald wereldbeeld en leven in een maatschappij waarbij sommige groepen verschillende posities innemen of dominant zijn ten op zichte van andere groepen. Het kritisch realisme wil onderzoeken welke van deze onderliggende, contextuele mechanismes observeerbare, objectieve gebeurtenissen verklaren of subjectieve ervaringen helpen begrijpen. Causaliteit hangt steeds af van de contextuele condities waarbinnen oorzaak en gevolg opereren. Onderzoek wil die verschillende combinaties van omstandigheden, contexten, mechanismen en resultaten identificeren.

Maar daar stopt het niet. Max Weber wees er een eeuw geleden al op dat het onvoldoende was om louter te begrijpen (Dumoulyn, 2004). De kritische-emancipatorische benadering wil via onderzoek verandering brengen. Waar de interpretatieve benadering aangeeft dat we als *agents* onze realiteit kunnen construeren, bouwt de kritisch-emancipatorische benadering hierop verder en beargumenteert het dat de werkelijkheid dan ook gereconstrueerd kan worden (Giroux, 2003). Het plaatst dus een perspectief voorop waarin sociale actie en sociale verandering mogelijk zijn. Onderzoek is er primair op gericht om (achtergestelde) groepen te emanciperen en vooruit te helpen. Onderzoek is niet het einddoel maar een middel. 'Het doel van onderzoek is niet alleen de wereld beschrijven, maar ook de wereld veranderen en pogingen doen om de materiële leefomstandigheden van gemarginaliseerde groepen te verbeteren. De drijfveer van onderzoek is om wetenschappelijke kennis te creëren samen met diegenen die het meest getroffen worden door het onderzochte vraagstuk, en om via de toepassing van die kennis een verschil te maken in de publieke gezondheidszorg' (Cargo, 2008).

Het 'kritische' in kritisch-emancipatorisch onderzoek kunnen we op drie manieren opvatten: 1) kritisch kijken naar onderzoek (wetenschapskritiek), 2) kritisch kijken naar de samenleving (maatschappijkritiek) en 3) kritisch kijken naar jezelf als onderzoeker (zelfkritiek).

De eerste vorm van kritiek is de **wetenschapskritiek**. Winkelaar en Karel (2014) bekritiseren dat onderzoek er vooral op gericht is het inzicht, de kennis en competenties van de onderzoeker te vergroten. De meerwaarde van onderzoek mag er niet enkel voor de onderzoeker zijn, maar alle stakeholders moeten zoveel mogelijk meegenieten van het onderzoek. 'Kortweg gesteld: naast het bewijzen (*to prove*) is ook verbetering (*to improve*) aan de orde' (Van Regenmortel et al., 2013, p. 44). Andere vormen van wetenschapskritiek vinden we terug in het dekoloniaal denken: 'Een dekoloniaal paradigma bekritiseert de dominantie

van Eurocentrische principes in de academische wereld en stelt vragen bij het idee van één universele rede en wetenschappelijke rationaliteit. Gebruikelijke kwalitatieve methodologieën en vaste scriptieformats maken deel uit van dit kenissysteem dat door dekoloniale denkers wordt gezien als onderdrukkend en kortzichtig' (Ramos, 2015, p. 1). Dekoloniale denkers stellen de fundamenteën van de huidige dominante, koloniale kennisproductie en -overdracht in vraag. Zo spelen universiteiten als instituut een belangrijke rol in de verankering van westerse perspectieven ten koste van niet-westerse perspectieven. Dan is het uiteraard goed om de hand in eigen boezem te steken: academisch onderzoek wordt zelf gezien als een wezenlijke en cruciale speler in het genereren, bestendigen en overbrengen van een koloniaal denkkader.

De tweede vorm van kritiek is de **maatschappijkritiek**. Als onderzoeker wil je dan bijvoorbeeld structuren en systemen analyseren die ongelijkheid in stand houden. Wat is bijvoorbeeld de impact van gender, etniciteit, afkomst of klasse? Maar ook: Welke rol spelen onderwijs (bijvoorbeeld het watervalsysteem), media (bijvoorbeeld fake news), economie (bijvoorbeeld het kapitalisme), het middenveld (bijvoorbeeld vermarkting van daklozenopvang), politiek (bijvoorbeeld de parlementaire democratie)? Onderzoek maakt zo zichtbaar dat een deel van de bevolking geprivilegeerd is en dat bepaalde dominantiestructuren en systemen fungeren als maatschappelijke reproductiemechanismen: ze creëren, bestendigen en vergroten ongelijkheid. Onderzoek heeft dan ook de rol om deze mechanismen, en de context waarin ze tot uiting komen, bloot te leggen en te verklaren.

De derde kritiek is de **zelfkritiek**, of de constante openheid en ruimte voor twijfel. Ook eigen bevindingen zijn geen vaststaande kennis die als de absolute waarheid of norm beschouwd moeten worden. Onderzoekers mogen niet in de val trappen van het overwicht van het eigen denken, van het eigen gelijk en het eigen verhaal. Die visie ontleen we aan het postmodernisme.

Participatief actieonderzoek, waar dit boek verder op ingaat, is geen methode die je zomaar uit een lijstje plukt. Het is een onderzoeksbenadering die stevig verankerd is in het kritisch-emancipatorische paradigma. Zoals hierboven uitgelegd, gaat deze stroming ervan uit dat de samenleving ongelijk is ingericht en dat die ongelijkheid is ingebed in structuren en systemen. Participatief actieonderzoek sluit daarbij aan: het beschouwt onderzoek niet als iets neutraals of afstandelijks, maar als een manier om samen met anderen die ongelijkheid zichtbaar te maken en eraan te werken.

Participatief actieonderzoek is dan ook onderzoek in gemeenschappen, met en voor mensen. Het gaat ervan uit dat mensen niet alleen objecten van onderzoek zijn, maar zelf mede-onderzoekers kunnen en moeten zijn. Dat betekent samen de onderzoeksvraag formuleren, samen data verzamelen, samen analyseren, en vooral samen zoeken naar manieren om verandering in gang te zetten. In die zin is participatief actieonderzoek geen puur academisch project, maar een sociaal proces dat ingebed is in een context van samenwerking en actie.

Tegelijk is participatief actieonderzoek ook een duidelijke keuze. Je kiest ervoor om je als onderzoeker actief te engageren, om positie in te nemen en om bij te dragen aan sociale rechtvaardigheid. De onderzoeker is hier geen neutrale observator aan de zijlijn, maar een speler op het veld. Onderzoek is niet langer een einddoel op zich, maar een middel tot verandering.

Door participatief actieonderzoek te situeren in het kritisch-emancipatorische paradigma, begrijpen we ook beter waarom deze manier van werken andere eisen stelt aan je houding, je methodes en je definitie

van kennis. Participatief actieonderzoek is geen techniek die je zomaar kan toepassen, maar vertrekt van een bepaald wereldbeeld. Daarom is het zo belangrijk om, vóór je met methoden aan de slag gaat, eerst stil te staan bij je eigen bril: 'Hoe kijk jij naar de samenleving? En wat betekent dat voor de manier waarop jij onderzoek wil doen?'

Wat je in dit hoofdstuk hebt gezien, is dat er niet één manier bestaat om sociaal onderzoek te doen. Elke onderzoeksbenadering, of het nu de empirisch-analytische, interpretatieve of kritisch-emancipatorische is, vertrekt van een eigen wereldbeeld en heeft een eigen logica.

- De empirisch-positivistische benadering ziet de wereld als iets meetbaars en voorspelbaars.
- De interpretatieve benadering focust op hoe mensen betekenis geven aan hun ervaringen.
- De kritisch-emancipatorische benadering wil niet alleen begrijpen, maar ook veranderen en ongelijkheid blootleggen.

Welke benadering het beste past, hangt af van wat je precies wil onderzoeken, waarom je dat wil doen, en welke rol jij zelf wil spelen in het onderzoeksproces.

Voor participatief actieonderzoek, waar we in de rest van dit boek dieper op ingaan, is het vooral belangrijk om te begrijpen dat je als onderzoeker niet aan de zijlijn staat, maar samenwerkt met de mensen om wie het gaat. Je wil niet alleen iets onderzoeken, je wil samen met anderen tot verandering komen.

Dus: denk eens na over je eigen bril. Hoe kijk jij naar de samenleving? En hoe wil jij daar als onderzoeker in staan?

REFERENTIELIJST

Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., De Goede, M.P.M., Peters, V., & van der Velden, T.M.H. (2016). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Cargo, M., & Mercer, S. L. (2008). The value and challenges of participatory research: Strengthening its practice. *Annual Review of Public Health*, 29, 325-350
<https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.29.091307.083824>

De Boer, A., & Smaling, F. (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Boom: Lemma Uitgevers.

Dumolyn, J. (2004). Het kind en het badwater? Het kritisch-realisme als post-positivistische filosofie voor historici. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 34, 133-155. <http://hdl.handle.net/1854/LU-382667>

Gijselinckx, C. (2002). Kritisch realisme en sociologisch onderzoek. *Tijdschrift voor Sociologie*, 23(1), 21-44.
<https://doi.org/10.21825/sociologos.86542>

Giroux, H. A. (2003). Public pedagogy and the politics of resistance: Notes on a critical theory of educational struggle. *Educational Philosophy and Theory*, 35(1), 5-16. <https://doi.org/10.1111/1469-5812.00002>

Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Acco.

Ramos, F. (2015). Reflections on methodology: Dilemmas in a research project about the educational experiences of refugee-background youth. In M. Baguley (Ed.), *Australian Association for Research in Education (AARE) 2015 Conference Proceedings*. AARE. <https://eric.ed.gov/?id=ED593845>

Van Manen, M. (2005). Fenomenologie: Een kwalitatieve stroming met een verscheidenheid aan tradities. *KWALON*, 10(1), 30–36. <https://doi.org/10.5117/2005.010.001.007>

Van Regenmortel, T., Hermans, K., & Steens, R. (2013). Het concept 'empowerende academische werkplaats': Een innovatieve vorm van samenwerken aan werkzame kennis. *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 37(333), 36–48. <https://lirias.kuleuven.be/1872213&lang=en>

Winkelaar, A. C., & Karel, M. D. (2014). *Pleidooi voor meer handelingsgericht onderzoek*. http://www.andragologie.org/uploads/andra_projecten/pion/pleidooi.pdf